

Una intervenció harmònica, amb un procés de contínua depuració

Restauració del Portal de Dalt de Sant Llorenç de la Muga, a l'Alt Empordà

Ramon Artal i Rodríguez

ARQUITECTE

Panoràmica de Sant Llorenç de la Muga, des de la carretera de Figueres.
En primer terme, a l'esquerra, l'església parroquial.
Al fons, es divisa la coberta piramidal de la torre del Portal de Dalt.

Intervenir en el Patrimoni

Fer intervencions en elements del patrimoni històric-arquitectònic amb un "programa funcional" obert i indeterminat comporta en general els riscos provinents de la temptació de sobrecarregar-lo de contingut, ja sigui en fer-ne el programa o el disseny.

Aquest va ésser el cas de l'encàrrec que ens féu la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge. La necessitat de restaurar el Portal de Dalt de Sant Llorenç era clara, entre diverses raons, perquè no acabés caient, però no hi havia pas una definició sobre usos possibles. En visitar la torre i parlar amb l'emprenedor alcalde

de la població, ja en varen sortir, d'idees, i aviat vàrem poder veure que eren usos massa ambiciosos per a un espai limitat, amb possibilitats limitades. El procés posterior, de trànsit de l'avantprojecte al projecte, i d'aquest a l'obra, fou de contínua depuració, i finalment fou reduït al mínim el "programa funcional" i la intervenció,



en harmonia tant amb la peça sobre la qual interveníem com amb el seu emplaçament.

Una breu notícia històrica

El poble de Sant Llorenç de la Muga, avui quasi enterament dedicat

a l'agricultura i amb una població (1979) de 154 habitants que augmenta considerablement en èpoques d'estiu, fou en temps pretèrits un nucli de gran importància econòmica i estratègica. Al segle XIII (1225) hi ha el primer esment del castell, que la

casa de Llers vengué amb totes les seves propietats al rei En Jaume. Cinquanta anys més tard el rei Pere el Cedeix a la casa Rocaberti en la persona del vescomte Dalmau. Cap al final del mateix segle (1292) apareix la primera notícia de la torre de guaita, que avui encara es dreça en quasi perfecte estat de conservació a migdia de la població, a l'altra banda del riu. Del circuit murat de la mateixa època queden molts vestigis, entre els quals vuit torres i tres portals que encara són els únics accessos al nucli del poble. L'estat de conservació d'aquestes restes és divers, segons que s'hagin integrat més o menys en l'estructura de les cases del poble, i les necessitats canviants d'aquestes hi hagin implicat destrucció o desfiguració de les restes. Pel que fa a les cases de la població, poques o quasi cap en resten d'època medieval, a causa principalment del floriment econòmic que el poble experimentà durant el segle XVIII i que significà la renovació de tots els habitatges de dins les muralles i la creació de dos eixamples extramurs en els camins d'Albanyà i Figueres. A mitjan segle XIX (1857) la població era de 1119 persones de les quals una gran majoria eren artesans del tèxtil (paraires, teixidors, cardadors, etc.) i treballadors de la Farga Reial. L'existència d'aquesta, a uns tres quilòmetres aigües avall de la Muga i avui colgades les seves restes sota les aigües del pantà de Boadella, fou la responsable dels importants fets bèl·lics que, a partir del 1794, es produïren a Sant Llorenç i significaren les successives derrotes de l'exèrcit espanyol, la destrucció de la Farga i d'una part de les muralles, com també una gran mortaldat i l'abundància de cròniques escrites de l'època.

De la revolució industrial ençà, l'antiga glòria i riquesa de Sant Llorenç, que havia arribat a tenir, a més de la ja esmentada fàbrica d'armes, un hospital, un notari i un mercat setmanal concedit pel rei En Jaume, va minvar progressivament amb la mateixa regularitat



El portal de Dalt i la seva torre vistos del camí d'Albanyà estant, per la part de fora Abans de la intervenció

amb què ho feia la seva població. La darrera guerra civil va representar entre alguns altres desastres, la destrucció d'una part de l'església parroquial, i molt més cap aquí, entre els censos de 1950 (348 hab.) i 1970 (183 hab.) es registrà la davallada definitiva de la seva població.

Hi ha tres peces del conjunt defensiu que són de propietat municipal: l'una és una torre de guaita situada fora del circuit murat, al cim d'un turó de l'altra banda del riu; la segona és una torre de planta semicircular, l'única del tram oriental del recinte, i la tercera és una torre quadrada a l'extrem occidental d'aquest, a la base de la qual s'obre el portal dit "de Dalt".

El Portal de Dalt

La tercera de les peces esmentades, la torre del Portal de Dalt, és una construcció de planta quadrada de quatre metres de cantó interior i 1,2 metres de gruix de parets, de la qual es conserven dues voltes de canó i els murs en una alçada aproximada d'onze metres. Per damunt d'aquesta cota fou reconstruïda amb obra de pedruscall i hi havia restes d'una antiga teulada d'un sol vessant que no pertanyia a la construcció original. Hi havia estretes sageteres a nivell de la planta baixa i del primer pis, i espitlleres per a arma de foc a dalt de tot, de rajol. Les dues voltes existents, de fàbrica de carreus i pedruscall, es trobaven en bon estat, i a la més baixa encara es conservava el buit per a baixar el reixat que tancava el portal. Una fissura de traçat vertical en el parament de ponent feia suposar un antic moviment d'una de les voltes, si bé semblava que l'esquerda fos ja estabilitzada.

Sortosament, els elements defensius de la torre i el portal es conservaven gairebé íntegrament, a excepció dels probables merlets medievals (s. XIII) que degueren ésser destruïts en una de les freqüents batalles a què foren sotmesos i que, durant el segle XVIII, foren substituïts per espitlleres

de rajol. Pel que fa al llenç septentrional de la muralla, la seva traça coincidint amb la paret posterior de la casa contigua a la torre, admet pocs dubtes si s'analitza la foto aèria del poble i es ressegueixen les restes que es troben als altres punts del circuit. Ig-

noràvem, però, si la paret actual conservava algun vestigi de la muralla, o si al contrari, era reconstruïda recentement. Aquesta, i la forma originària del coronament de la torre, eren les úniques incògnites significatives que oferia el conjunt.



Després de la intervenció

Cinquanta-sis esglaons

Un cop descartada, per inviable, la idea, present al primer avant-projecte, d'edificar al solar contigu un petit edifici destinat a museu local, es plantejà una intervenció que afectava únicament la torre i una minúscula casa veïna, de propietat municipal. Aquesta fou la idea que finalment es materialitzà, consistent en la restauració de la fàbrica antiga de la torre i la muralla, i la solució de l'accés des del carrer als diferents nivells de la torre. Desaparegué, doncs, la idea del museu com a entitat física que justificava en certa manera la visita a la torre, i passà a ésser aquesta la protagonista del conjunt, objecte de visita per si sola, a causa del panorama que es divisa del seu cim estant.

El "tema" del projecte ja es configurava, per tant, nítidament: a part d'algun aspecte menor (encara que no gens insignificant, com ara resoldre el coronament de la torre o el tractament superficial de la muralla), la qüestió principal residia a instal·lar, en els espais reduïts i fortament caracteritzats de què disposàvem, una interminable escala que ens ajudés a pujar a dalt de tot. La diversitat dels espais que aquesta hauria de travessar privava el problema de referències concretes, per a esdevenir abstracció: «disseny d'una escala en diferents situacions», una mica com aquells exercicis de l'escola en què el tema recurrent d'any en any era el disseny d'un banc, o el d'una sala de bany.

Per tal de resoldre l'accés al primer nivell de la torre s'ha fet servir l'edifici adjacent abans esmentat, íntegrament disponible, que s'ha buidat del tot, mantenint únicament el mur posterior (la muralla?). Una ampla escala helicoidal exempta en el punt més ample de la planta triangular, que és el més allunyat de la torre, constitueix l'únic element present en el buit resultant.

En arribar al nivell desitjat una passarella també exempta serveix per a salvar la distància entre la torre i la vertical de l'escala.



El Portal de Dalt, del cantó de dins de la vila estant. En primer terme, la pavimentació del carrer, part del mateix projecte.

Vista de la intervenció a l'immoble veí de la torre.

Es pot apreciar el pas que s'ha deixat entre la torre i el mur de formigó de la dreta (la muralla)



Tot plegat es tractava segurament d'imaginar una passarella no gaire diferent de la que degué haver servit antigament per als tiradors i, potser, també per a accedir a la torre.

L'estructura de suport de la passarella i també les baranes es varen fer metàl·liques, mentre que la passarella i l'escala helicoidal són de formigó armat a la vista. Tant l'una com l'altra queden deslligades de l'estructura de la casa, reduïda aquesta a una crugia triangular buida de dalt a baix i coberta aproximadament a nivell de l'actual ràfec. L'espai generat per aquesta estructura és un espai obert, a l'aire lliure, i sense cap més tancament que un gran portal de ferro, transparent i alhora contundent, que tanca però que no tapa la visió de la nova alineació (la muralla?) des del carrer estant.

L'accés al segon nivell de la torre, que antigament es devia fer per un forat raconer a la volta mitjançant una escala de corda, es resol amb una de mixta, de cargol i en racó, metàl·lica, que arrenca del centre geomètric de la sala i executa una complicada figura a l'aire per a travessar la volta pel forat existent, i recuperar els toscos esglaons de pedra que assoleixen la cota del terrat. Tant el disseny de l'escala com el de la barana responen al criteri de la màxima lleugeresa i transparència, ja que una altra cosa seria del tot improcedent en una sala de tan petites dimensions. La seva col·locació, al centre de la sala, obeeix a la deliberada intenció de no emmascarar les dimensions de la sala, i alhora emfasitzar-ne la forma centrípeta; sense defugir tampoc un protagonisme, per una altra banda evident.

El nou coronament de la torre

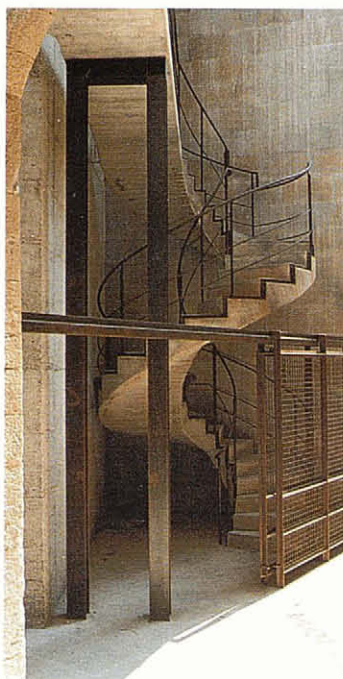
Al terrat ens trobàvem únicament amb dos problemes de disseny: d'una banda el coronament de les baranes, abans emmerletades i ara en runes, i de l'altra el d'aixoplugar l'arribada de l'escala que acabem de descriure. La solució

proposada per a aquest darrer segueix el mateix criteri de lleugeresa i d'autonomia respecte d'estructures i formes preexistents: una coberta piramidal desmuntable recolza sobre una estructura metàl·lica i de vidre de planta quadrada, en una solució gairebé mimètica de l'emprada al segle XVIII per al cobriment del campanar de l'església del poble.

Pel que fa al coronament de les baranes de la torre, es va desestimar la idea d'un nou emmerletat, ja que no hi havia cap vestigi de quines eren les dimensions i la situació dels antics merlets i que, d'altra banda, la cota prevista pel coronament de les baranes era aproximadament la mateixa que assolia la fàbrica ben conservada.

La necessitat de la investigació prèvia

L'actuació descrita no és exactament igual a la prevista al projecte, si bé hi coincideix en el plantejament general. Les diferències, però, no són pas únicament de detall; algunes són substancials, i provocades per l'aparició durant l'obra de noves dades, desconegudes en el moment de fer el projecte. Totes s'haurien pogut conèixer amb una elemental investigació prèvia que, si pel seu baix cost no hagués resultat difícil de fer, en canvi, per raons administratives resultava extraordinàriament complicada. Les conseqüències, en el nostre cas, no han estat greus gràcies a l'ambient de bona harmonia que governava les relacions entre la gent que intervenia en l'obra, que ha permès d'adoptar solucions sobre la marxa sense retards importants. En uns altres casos, si no es donen aquestes circumstàncies, o si les variacions són més significatives, les implicacions en el resultat final de l'obra poden ésser greus, ja que la mateixa estructura administrativa catalana i la legislació que regula els contractes d'obra impedeixen la introducció de modificacions sobre la marxa, i obliguen a aturar les obres, redactar projectes reformats i habilitar, en general, nous crèdits per a acabar l'obra. Aquesta és una



Vista de l'escala helicoidal des de sota el portal

Del primer pis de la torre arrenca una nova escala, de cargol, que s'enfila cap a la volta.



eventualitat sempre present als projectes de rehabilitació o restauració de construccions antigues, que per raó del caràcter públic dels promotors habituals són precisament les que estan subjectes a la legislació de contractes de l'estat. És per això que seria bo d'arbitrar un mecanisme que permetés de gestionar una part dels crèdits habilitats inicialment, en fase de projecte, per endegar una investigació prèvia que en alguns casos hauria d'ésser una autèntica campanya d'excavació arqueològica, i en uns altres una simple operació d'exploració superficial de les fàbriques a restaurar. En tots els casos, això permetria al projectista de treballar sobre dades més certes, i estalviaria sorpreses a l'obra.

En el nostre cas, n'hi va haver dues, de sorpreses d'importància. L'una fou la muralla, sobre l'existència de la qual ja es dubtava en el projecte, encara que no sobre la seva traça. Efectivament, no hi ha dubtes sobre aquesta, però amb l'obra s'ha vist que la paret que hem trobat al seu lloc no sols no era la muralla, sinó que ni tan sols tenia fonaments ni cap lligam amb la fàbrica de la torre. Així, el marge d'indefinió que el projecte preveia sobre els acabats superficials que es donarien a la paret s'ha convertit en una urgent operació d'estintolament d'aquesta amb un nou mur de formigó vist per la cara d'intramurs que n'absorbís l'important desplom, la suportés i alhora permetés de deixar la fàbrica de pedruscall existent a la vista per la banda d'extramurs. Val a dir, també, que fou gran la sorpresa en veure l'absència total de lligams entre l'antiga muralla i la cantonada corresponent de la torre: aquesta era tan neta i acabada com la que era visible de la banda de fora muralla, a l'oest. No és possible pensar, per la condició de tancat del recinte murat, que la muralla no estigués lligada a la torre, com indueix a creure la netedat dels carreus de cantonada. L'única explicació versemblant és doncs que els seus constructors confessin més en la ina-

mobilitat de la torre que en la de la muralla, i, per tant, que la bastissin com si es tractés d'una torre exempta, capaç de romandre al seu lloc en cas de ruïna o desplaçament del cordó murat.

Vàrem creure oportú quan posàvem al descobert els carreus de cantonada, de deixar aquesta cantonada a la vista, obrint una escaleta entre la torre i la nova muralla, un pas de molt poca amplada i de tota l'alçada del mur, que ofereix al carrer una perspectiva inèdita, de transparència cap al rec i les muntanyes de més enllà. La passarella d'accés a la torre també s'aprofita com a balconada privilegiada tot formant un petit recés abans d'entrar a la torre.

La segona sorpresa, que ha comportat modificacions dignes d'esment respecte de les previsions del projecte, ha estat la del forat existent a la segona volta de la torre, que els defensors usaven en última instància per accedir al terrat. El que en una primera observació, acurada però únicament visual, es prengué per un simple forat, no gaire ben emplaçat des del punt de vista estructural, i que per tant al projecte es plantejava de tancar i substituir per un de nou al centre de la volta, resultà ésser una obertura feta amb carreus escairats per la part de sota, i amb esglaons per la de sobre; els uns i els altres havien passat desapercibuts en la primera observació a causa de la gran quantitat de bardisses que hi havien crescut, i varen aparèixer quan les bardisses van ser estassades. La conveniència d'aprofitar aquella obertura no va ésser dubtada ni un moment, i això va significar d'abandonar la previsió del projecte de fer una escala única de cargol centrada a la planta, que sortia a nivell del terrat, també al centre. L'escala que s'ha executat té més riquesa formal de la prevista, i alhora ofereix un recorregut més suggeridor, que s'inicia en una posició equidistant de totes les parets, però que fa necessària l'aproximació i el seu contacte per aconseguir de superar l'últim tram. L'arribada a



Detall de l'escala helicoidal. A dalt la il·luminació natural rasant sobre el mur lateral

Els toscos graons de pedra d'accés al terrat s'han mantingut, protegits pels nous, de xapa de ferro.



dalt, com que no és centrada, ha obligat a desplaçar lleugerament l'estructura metàl·lica de la coberta, i a abandonar, la planta octogonal que hi preveia el projecte. Aquest últim aspecte fa que sigui encara més mimètica respecte del campanar de l'església, seguint per tant les intencions del projecte.

En el cas d'aquesta obra de Sant Llorenç de la Muga no hi ha hagut, com s'ha vist, conseqüències deformadores per l'aparició de nous requeriments sobre la marxa, però això ha estat així perquè, tractant-se d'un tema ja molt acotat pel procés que s'ha descrit, era sempre fàcil de tenir presents els objectius i criteris del disseny a l'hora de prendre decisions a l'obra. Això, i l'ambient de col·laboració entre promotor, constructor i tècnics, facilitaren molt les coses.

R.A. □

Promotor: D.G. d'Arquitectura i Habitatge (Generalitat de Catalunya)

Autor del projecte: Ramon Artal i Rodríguez, arquitecte

Directors de l'obra: Ramon Artal, arquitecte. Josep Maria Joan i Rosa, aparellador

Constructor: Josep Xatart (Sant Llorenç de la Muga)

Projecte de 1983/1986;

obra 1988/1990